

UOT: 81

Dilçilik

Fatimə Vəliyeva*

AZƏRBAYCAN AFORİZMLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV ZİRVƏSİ

Xülasə

Milli liderimiz H.Əliyevin dövlət, mədəniyyət, elm və təhsil sahəsində göstərdiyi xidmətlərini müqayisə etmək qeyri-mümkündür. Azərbaycanın Milli lideri H.Əliyevin çıxışında istifadə etdiyi aforizmlər çox zəngindir. Onlar Azərbaycan dilində olan aforizmlərin zənginləşməsində böyük rol oynayır. Çünki onun çıxışında istifadə etdiyi bütün aforizmlər müxtəlif mövzuları əhatə edir.

Bu məqalə belə aforizmlərin tədqiqatına həsr olunub. Tədqiqatın nəticəsi sübut edir ki, Azərbaycanın Milli lideri H.Əliyevin çıxışında istifadə edilmiş belə müxtəlif xarakterli aforizmlər Azərbaycan aforizmlərinin inkişafında zirvədir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, aforizmlər, zirvə, dilçilik, inkişaf, nitq

Giriş. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, Ulu öndər Heydər Əliyevin milli dövlətçiliyimizin, mədəniyyətimizin, elm və təhsilimizin inkişafındakı xidmətlərini ikinci bir şəxsə müqayisə etmək olduqca çətin, bəlkə də, imkansızdır. Ulu öndər Azərbaycana rəhbərlik etdiyi tarixin istənilən mərhələsində elm və təhsilimizin yüksəlişinə, dünya elmləri içərisində özünə layiq yer tutmasına çalışmış və buna nail olmuşdur. Ümummilli liderin nitqində müxtəlif sahələrlə bağlı işlənilən müdrik kəlamlar aforizmə çevrilərək dilimizin, ədəbiyyatımızın daha da zənginləşməsinə şərait yaratmışdır. Belə aforizmlər məzmun və mahiyyətinə görə müxtəlif xarakterlidir. Həmin zəngin aforizmlərin öyrənilməsi, dilçilik baxımından təhlilinin aparılması, düşünürük ki, olduqca vacib və əhəmiyyətli bir addımdır. Ümummilli liderin nitqindəki aforizmlərin bir qisminin linqvistik təhlilinə baxaq.

Ulu öndər Heydər Əliyev müəllim peşəsinə həmişə uca tutmuş, müəllimə qayğı və diqqətin göstərilməsinin vacibliyini tez-tez xatırlatmışdır. Onun nitqində qarşımıza çıxan *"Mən dünyada müəllimdən yüksək ad tanımıram!"* müdrik deyim aforizmə çevrilmiş, ən müxtəlif

kürsülərdə səsləndirilməkdədir. Xüsusi intonasiya ilə tələffüz edilən bu aforizmi sintaktik baxımdan nida cümləsi kimi səciyyələndirə bilərik. Nida cümlələri ilə bağlı aparılan araşdırmalara diqqət yetirək, onda dediklərimizin elmi əsaslarının doğruluğunu bir daha təsdiq etmiş olarıq. Bununla bağlı professor Qəzənfər Kazımov yazır: "Söylənilən fikrə emosional münasibət bildirən cümlələrə nida cümləsi deyilir. Nəqli, sual və əmr cümlələri də adi tonla tələffüz edildiyi kimi, yüksək tonla tələffüz edilərək, hiss-həyəcanla dolğunlaşdırıla bilər və bu zaman nida cümlələri yaranır. Nida cümlələrinin formalaşmasında intonasiyanın rolu əsasdır" [1, s.97-98].

Nida cümlələrinə dair maraqlı mülahizələrlə çıxış edən aşağıdakı tədqiqatda oxuyuruq: "Nida cümlələri nəqli, sual və əmr cümlələri əsasında yaranır. Bu cümlə növləri müəyyən şəraitdə yeni xüsusiyyətlər kəsb edərək nida cümləsinə çevrilə bilər. Nida cümlələri həm danışanın emosional duyğu və həyəcanlarını, həm də onun başqa şəxs və əşyalara olan emosional-əqli münasibətlərini ifadə edə bilər" [2, s.100-101]. *"Müəllimlik sənəti şərəfli bir sənətdir"*, -

deyən bu fenomen şəxsiyyət eyni sözün – *sənət* kəlməsinin təkrarından istifadə etməklə, olduqca maraqlı, təsirli bir ifadənin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Qeyd edək ki, aforizm nəqli cümlə şəklində formalaşmışdır. Nəqli cümlələrlə bağlı aparılan araşdırmada oxuyuruq: "Nəqli cümlələrdə müəyyən bir hadisə, əşya, əlamət və s. haqqında məlumat verilir. Həm də məlumat adı təsviri yolla verilir, nəql olunur. Burada müəyyən bir fikir ya təsdiq, ya da inkar edilir. Hökmlər, adətən, belə cümlələrlə ifadə edilir" [3, s.172]. Həzrəti Əli isə müəllim sənətinə yüksək qiymət verməklə deyirdi: *"Mənə bir hərf öyrədən qırx il köləsi olaram"*. Mustafa Kamal Atatürksə *"Müəllim bir şama bənzər, özünü əridərək başqalarına işıq verir"* şəklində müəllimlə bağlı düşüncələrini ifadə edirdi. Göründüyü kimi, tarixin bütün mərhələlərində müəllimlik sənəti yüksək qiymətləndirilmişdir. Dahi şəxsiyyətlərsə onları özlərinəməxsus şəkildə ifadə etmişlər. Həmin ifadələrsə aforizmə çevrilərək bugünkü yaşamış və yaşayacaqdır.

Ulu öndər deyirdi: *"Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz"*. Bu müdrik kəlamlar içərisində yer alan *"Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz"* ifadəsi hazırda aforizmə çevrilmişdir. Qeyd edək ki, cümlə əmr cümləsi şəklində formalaşmışdır. Çünki əmr cümləsi ilə bağlı aparılan bütün araşdırmalarda göstərilir ki, əmr cümlələri əmr, xahiş, arzu, məsləhət, nəsihət bildirir [2; 3; 4; 1].

Heydər Əliyevin nitqindən götürülmüş *"Xalq, gərək daim öz kökünü xatırlasın"* aforizmi də öz linqvistik xüsusiyyətinə görə diqqəti cəlb edir. Kəlam əmr cümləsi şəklində formalaşmışdır və daha çox arzu, məsləhət məzmunu ifadə edir. Aforizmin digər əhəmiyyəti isə "Keçmiş unudanı, gələcək topa tutacaq", "Ot öz kökü üstündə bitər" müdrik ifadələrin başqa formada təcəssümündən ibarət olmasındadır.

Elmin, təhsilin insanların həyatındakı önəmi ilə bağlı bir çox tanınmış simalar fərqli ifadələr işlətməmişlər. Təsədüfi deyil ki, dünyanın yüz böyük şəxsiyyəti sırasında birinci yerdə göstərilən Məhəmməd peyğəmbər (s.a.v.) *"Bəsikdən mazaradək elm öyrənin"*, - deyirdi.

Dilimizin funksional imkanlarının zənginliyinə yaxından bələd olan Ulu öndər nitqində onlardan geniş şəkildə istifadə etmişdir. Fenomen siyasətçinin *"Tarix həmişə hər şeyi yerinə qoyur"* aforizmi müasir dövrdə geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Hər şeydən öncə onu deyək ki, burada bədii təsvir və ifadə vasitələrindən olan köçürmədən söz açmaq olar. Belə ki, hər hansı bir şeyi müəyyən yerə aparmaq, qoymaq daha çox insana məxsus keyfiyyətdir. Yuxarıdakı aforizmdə isə bu işin icraçısı "tarix"dir. Elmi ədəbiyyatlarda köçürmə başqa terminlə metafora sözü ilə də ifadə olunur. Onun mahiyyəti ilə bağlı araşdırma aparın Türkan Əfəndiyeva yazır: "...Bir predmetin adını başqasının üzərinə köçürüb işlətmək üçün həmin obyektə xas olan əlamətlərdən birisi (bəzi hallarda bir neçəsi) əsas ola bilər. Ümumiyyətlə, metafora dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən, onun terminoloji leksikasını daim artıran nitq vahidlərindəndir" [5, s.81-82]. Metafora ilə bağlı alman alimi Qerman Paulun fikirləri də olduqca diqqətəçəkicidir. Heydər Əliyevin nitqində əksini tapan *"Tarix heç nəyi silmir"* aforizmi haqqında da eyni fikirləri söyləmək olar.

Ulu öndərin ifadə etdiyi *"Vətənpərvərlik insanın daxilindəki duyğulardır. Əgər bunlar yoxdursa, o insan mənaviyyətsizdir"* aforizmi də formalaşması etibarlı ilə olduqca maraqlıdır. Belə ki, aforizmin sintaktik xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən hər şeydən əvvəl onu deməliyə ki, bu müdrik kəlam şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklində formalaşmışdır. Məlumdur ki, şərt budaq cümlələri əsasən şərt bildirən tabelilik bağlayıcıları (əgər, hərəgah, indi ki, bir halda ki) və - *sa*² şərt şəkilçisi əsasında formalaşır.

Qəzənfər Kazımov isə "Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlənin inkişaf tarixi" əsərində şərt budaq cümlələrini sintetik, analitik və analitik-sintetik şərt budaq cümlələri kimi qruplaşdırmışdır. Onun tədqiqatlarından aydın olur ki, analitik-sintetik şərt budaq cümlələri *əgər* şərt bağlayıcısı və - *sa*² (isə) şəkilçisi vasitəsi ilə bağlanır [6, s.114-116]. Buna əsaslanaraq, onda deyə bilərik ki, Heydər Əliyevin müdrik kəlamları sırasında özünəməxsus yer tutmuşdur.

* Bakı Slavyan Universiteti. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: veliyeva.veliyeva2018@mail.ru

tan yuxarıdakı aforizm məhz analitik-sintetik şərt budaq cümləsi şəklində formalaşmışdır.

Maraqlıdır ki, tarixi qrammatikamıza dair aparılan araşdırmalarda da göstərilirdi kimi, şərt budaq cümləsinin yuxarıda qeyd edilən vasitələrlə formalaşması tarixən də eyni şəkildə olmuşdur. Əzizxan Tanrıverdi tədqiqatlarında yazır: "Abidələrin dilində işlənmiş şərt budaq cümlələrində də budaq cümlə baş cümləyə - *sa* şərt şəkilçisi və *əgər* tabelilik bağlayıcısı ilə bağlanır: Qarşı yatan qara tağlar qarısı, otu bitməz, el yaylamaz... Sən eylər isən *əgər* müdərə. Mən yetirərəm sözümlü yarə (Xətai)" [7, s.455].

Bildiyimiz kimi, Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan dilinə daim diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. Təsədüfi deyil ki, hələ Azərbaycan rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə dilimizin dövlət dili kimi Azərbaycan SSR Konstitusiyasında əks olunmasına nail ola bilmişdir. Azərbaycan yenidən öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra 1995-ci ildə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyasında Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili kimi yenidən öz əksini tapmışdır. Həyatı boyunca doğma dilinə qayğı göstərən fenomen şəxsiyyətin dilimiz haqqındakı fikirləri də diqqətə cəlb edir. "*Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir*", "*Dil böyük bir aləmdir*", "*Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq qarşısında böyük qəbahətdir*", "*Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkündür*" və s. Bu müdrik kəlamlar içərisində biri xüsusilə fərqlənir. Ulu öndər deyirdi: "*Hər bir xalq öz dili ilə yaranır*". Sadə nəqli cümlə şəklində formalaşan bu aforizm sanki qədim dünyanın böyük mütəfəkkiri Sokratın "*Səsinin çıxart deyim kimsən*" və ya Həzrəti Əlinin "*Hər bir adam öz dilinin arxasında gizlənmişdir*" fikirlərinin müasir dünyada dahiyənə ifadəsidir.

Elm adamı, ziyalı, dahi siyasətçi Heydər Əliyevin gözündə daim ən yüksək mərtəbədə dayanmışdır. Onun ziyalı haqqında dediyi "*Ziyalılıq kütləvi ola bilməz. Alim, şair, bəstəkar, rəssam, yazıçı, artist – bunlar fitri istedadla ma-*

lik olan nadir adamlardır" aforizmi də bir çox xüsusyyətinə görə diqqətə cəlb edir. Xüsusilə aforizmin ikinci hissəsində həmcins üzlər və ümumiləşdirici söz işlədilmişdir. Həmcins üzlərlə bağlı araşdırmalarda oxuyuruq: "Həmcins üzlər eyni üzlə bağlı olub, eyni sintaktik vəzifə daşıyan bərabər hüquqlu üzlərdir. Onlar bir üzlə bağlı olur, tabesizlik əlaqəsi ilə bağlanır, sadalama intonasiyası ilə tələffüz edilir. Bir sintaktik kateqoriya kimi həmcinslik həm baş, həm də ikinci dərəcəli üzlərə aiddir və yalnız cümlə daxilində özünü göstərir" [1, s.213]. Yuxarıdakı aforizmdə isə həmcins mübtədalar vardır. Həmcins mübtədaların xarakterik cəhətləri ilə əlaqədar Qəzənfər Kazımov yazır: "Həmcins mübtədalar ikiüzlü və çoxüzlü ola bilər, bir-biri ilə ya yalnız intonasiya ilə, yaxud da intonasiya və tabesizlik bağlayıcıları ilə əlaqələnir. Həmcins mübtədalar adətən eynitipli şəxsləri, əşya və hadisələri birləşdirir..." [1, s.219]. Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, ümumiləşdirici sözlər həmcins üzlərdən həm əvvəl, həm də sonra işlədilir. Bəzən emosionallığı artırmaq məqsədi ilə eyni zamanda həm həmcins üzlərin əvvəlində, həm də onlardan sonra istifadə olunur. Bizim təhlil etdiyimiz aforizmdə həmcins mübtədalarından sonra onları ümumiləşdirən və onlarla eyni kateqoriyalı *bunlar* ümumiləşdirici sözü işlədilmişdir.

Aparığımız bütün müqayisə və təhlillərdən də göründüyü kimi, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev ensiklopedik biliyə malik, fenomen bir şəxsiyyətdir. Onun nitqində qarşımıza çıxan və bu gün geniş dairədə istifadə edilən aforizmlər isə Azərbaycan aforizmlərinin inkişafında xüsusi rola və yerə malikdir. Düşünürük ki, Heydər Əliyevə məxsus hikmətli kəlamlar Azərbaycan aforizmlərinin zirvəsi hesab oluna bilər. Bunu bir neçə keyfiyyətlə əlaqələndirmək mümkündür. Belə ki, o müdrik insan həyatı boyu öz xalqına, soy-kökünə, milli-mənəvi dəyərlərinə bağlı bir şəxsiyyət olmuşdur. O, azərbaycanlı olması ilə daim fəxr etmişdir. Azərbaycan dilinin zənginliklərini dərinlən mənimsəmiş, onu öyrənməyi hər bir azərbaycanlıya, xüsusilə gənclərə məsləhət görmüşdür.

Nəticə. Məqalədə Azərbaycan aforizmlərinin zənginləşməsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin tutduğu yer, onun nitqində işlənən maraqlı aforizmlərin çox az bir hissəsindən bəhs etdik. Ulu öndərə məxsus bu hikmətli kəlamlar dilimizin aforizmlər sisteminin zənginləşməsinin ən yaxşı vasitələrindən biri, bəlkə də, birincisidir. Azərbaycan dili öz obrazlılığı, emosionallığı və ifadə imkanları ilə dünya dil-

ləri içərisində seçilir. Bu zənginlik Heydər Əliyevin nitqində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Fikrimizcə, Azərbaycan aforizmlərinin inkişafı və bu inkişafda görkəmli şəxsiyyətlərin tutduğu mövqə, oynadığı rol kimi məsələlərin dilçilik kontekstində təhlili aktuallıq kəsb edir. Bu istiqamətdə araşdırmalarımız davam etdiriləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, "Təhsil", 2007.
2. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. IV hissə. Sintaksis. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
3. Abdullayeva G. Müasir Azərbaycan dili. Dərs vəsaiti. Bakı, "Elm və təhsil", 2013.
4. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, "Adiloğlu", 2017.
5. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı, "Elm", 1980.
6. Kazımov Q.Ş. Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlənin inkişaf tarixi. Bakı, "Nurlan", 2010.
7. Tanrıverdi Ə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, "Elm və təhsil", 2012.

THE OUTSTANDING MERITS OF HEYDER ALIYEV IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI APHORISMS

It is impossible to compare our National leader Heyder Aliyev's services in the development of state, culture, science and education field. The aphorisms used in the National leader of Azerbaijan, Heyder Aliyev's speech are very rich. They played an important role enriching the aphorisms of Azerbaijani language. Because all the aphorisms used in his speech deal with different topics. The article has been devoted the investigation of such aphorisms. Result of the investigation it is proved that various character aphorisms used in the National leader of Azerbaijan, Heyder Aliyev's speech are the peak of the development of Azerbaijani aphorisms.

Key words: Haydar Aliyev, aphorism, peak, linguistic, development, speech

ВЫДАЮЩАЯСЯ ЗАСЛУГА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ АФОРИЗМОВ

Нельзя не отметить роль общенационального лидера Г.Алиева в деле развития государства, культуры, науки и образования. Речь Г.Алиева насыщена афоризмами, которые, в свою очередь, сыграли большую роль в развитии азербайджанских афоризмов. Афоризмы, употребленные Г.Алиевым в своих выступлениях, имеют различную тематику.

Данная статья посвящена исследованию афоризмов в выступлениях общенационального лидера Г.Алиева. Употребленные в выступлениях Г.Алиева афоризмы различного характера являются блестящими образцами в развитии азербайджанских афоризмов.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, афоризм, вершина, языкознание, развитие, выступление